

КОНСТАНТИН КОНСТАНТИНОВ

Илия Волен

Беше почти висок, строен; някога рус, а по-късно вече винаги гладко избръснато лице и глава; зеленикави очи, малко хлътнали, въздълъг нос. Ходеше изправен, с отмерени, почти маршови стъпки. Беше облечен винаги спретнато, чисто. Гласът му — приятен, ясен; не се смееше, а се усмихваше. Живееше по ергенски с високоинтелигентната си сестра Донка Константинова, художничка — другата му сестра загина заедно със съпруга си през време на бомбардировките.

Сливнедия, от учителско семейство, родееха се с Добри Чинтулов.

Кога съм се запознал с него? Не помня, но — всеки случай — бях още млад автор; той беше между малкото възрастни писатели, които обичат да дружат с млади писатели. Помня първото ми гостуване у тях. Беше след вечеря. Живееха на ул. „Аспарух“ у Тодор Г. Влайков, когото уважаваше като човек и ценеше като писател. Жилището им — мансардния етаж — имаше уютен, интимен вид. Седнах и забелязах на масичката пред мен наскоро излязлата ми книжка с разкази. Това ме направи неспокоен. Не издържах и по едно време казах: „Тая книга не мога да я търпя пред себе си“, взех я и поставих някъде на рафта зад себе си; те леко се извиниха. По-нататък не помня какво съм приказвал. След това той писа статия за една друга моя книжка с разкази във в. „Мир“, където беше поместен по негово внушение един от разказите на тая книжка.

Станахме доста близки; ходехме си, дори ходехме заедно на екскурзии с такси до Копривщица, до Бояна. Когато пък през 1938 г. бяхме на конгреса на ПЕН-клуба в Прага и там беше пълномощен министър негов приятел, който пожела да го отведе с колата си за един ден до Дрезденската картинна галерия. Константинов взема и мен с тях. През време на бомбардировките се евакуираха при нас в с. Мирояне до София, където жена ми беше учителка. После го мобилизираха и се преместиха в Момина клисура. Ние пък в моето родно село. От Момина клисура той ми написа едно писмо, което искам да цитирам като интересно и докато не се е още загубило.

с. Момина клисура

Пазарджишко

13 юли 1944

Драги Илийчо,

Минаха доста дни откак получих писмото ти и все пак по-малко, отколкото аз чаках от тебе отговор. Без да имам много работа (мисля, че ти казах вече — че съм мобилизиран като поручик от ж.-пътните войски тук) — твърде много ми са записните и грижите, а за по-дълго писмо трябва и време, и разположение.

Много ни зарадва твоето писмо — твърде много; стори ни се — на мене и на Донка, — че след толкова месеци на пълна самотност най-после можем да поприказваме с близък човек. Защото, ако извън неудобствата, които много хора търпят сега, има нещо, което най-силно тежи — това е абсолютната липса на хора, около нас — ето вече цели пет месеца. Тук, може би, в това отношение е по-лошо дори от Мирояне. И единичката връзка със света остават пи-

смата. Ако всичко, което съм изписал като писма през това време, би било литература, щях да имам цяла нова книга. Но литература не съм писал ни един ред, макар понякога да ме обзема страстно желание да кажа и силни, и интересни неща.

Така — всяко отиване в София, особено през ония зловещи и мразовити нощи и дни, през януари, февруари и март, когато ставахме в 3 ч. през нощта, за да тръгнем пешком за Кумарица, оттам с претъркания влак до София — само за 2—3 часа, и после отново бегом назад; или с камioni, или с млекарска количка; всичките минути и часове, изпълнени с нови усещания, като че една нова действителност, всичките срещи с всевъзможни хора по пътища, по кръчми, по гари; всичкия тежък и горчив опит от народа — с голямо Н, толкова много идеализиран от писателите (прощавай, Илиийчо — по така е!) — какво неизчерпаемо богатство, наистина, събрахме ние — съгъстено, на големи дози, съвсем неочаквано — така че побеляха кожите ни — разбира се, не символично.

По тоя повод — чудесно е твоето сравнение на нашата клета София — в сегашния ѝ вид — с една трагична и тържествена симфония, в която накрая пак зазвучава побеждаващият всичко живот. Просто, чудесно! И ние почувствувахме това преди петнадесетина дни, когато бяхме там за 2—3 дни и спяхме (т. е. нощувахме) в къщи (без електричество, без вода, без други хора, дори в улицата) — и когато, през деня, окъпана цяла в слънце и излагаща всичките си рани, все пак София живееше и пулсът ѝ не бе на безнадежден болник. Не, никога не сме знаели достатъчно колко много скъп, колко мил, като живо същество, колко необходим, като въздух ни е бил тоя град, който критикувахме, ругаехме, отричахме, когато беше здрав, когато не до пускахме, че можем да го изгубим. Ако би бил музикант ти, каква великолепна работа би могъл да създадеш с тая тънка сензитивност и с това проникновение!

А аз, ако е живот и здраве, аз ще разкажа един ден за нашето първо влизане в опожарения град — няколко дни след 30 март — една сутрин, призори, когато на запад потъваше сред тежки тънморавни облаци огромният, жълт, нащърбен месец, а изток розовееше от слънцето — още не изскочило; когато нашата едноконна каручка (отивахме само да проверим дали не е изгоряла и нашата квартира) трополеше из абсолютното пуси, свършено занемели, изгорели улици, и лицата — останали само те от опожарените здания — на къщите гледаха с някаква неизразима, безутешна и горда, като на античните трагедии, красота; когато единичният човек, който видяхме след половин час от влизането ни, бе един изоставен идиот, ровещ сметта, за да намери нещо за ядене; и после — тоя далечен гърмол на селски коли, които пристигаха от околностите, за да товарят багажи — като че някакво злокобно, организирано — последно ограбване на озлочестения град. . . Не, думите нито сега, нито по-късно — не — дават и хилядната частица от онова, което бе в ония дни! . . .

Разбира се, има много по-значителни и по от голям мащаб неща от съдбата на един град, па бил той и София. Има — съдбата на цял народ, и — образът на тоя народ, отпечатан през тия времена в съзнанието ни; има и — Човеците, сред които живеем, за които живеем и за които — уж — работим. Толкова много — ту нестройни, ту съвсем ясни и категорични раз-мисли се редуват в главите ни, че най-после решавах изобщо да не мисля, а да се оставиш на течението. . . И да завърша с тия плоски философствувания — като илюстрация на не-съответствията — да се изразя литературно, — на които съм плячка, трябва да ти кажа тая парадоксална комедия: колкото повече се отвращам от човека като маса — толкова повече съм убеден, че досегашният ред не може — и не бива — да остане, — че трябва силно да се про-мени, щом не иска с добро. И сега аз — съвсем определено вече — приемам социалната идеология на русите — без обаче да мисля по-хубаво за човека. . . Не ти ли стига, Илиийчо? Аз се уморих, наближава полунощ. Марица — мътна от поройния дъжд — тътне зад прозорците, а утре ме чака работа. Лека ви нощ, всичко добро на всички ви от нас двамата. Пиши ми! Твой (п.) К. Конст.

След Девети септември, с лед като се прибрахме в София — дружба ни продължи. Стана председател на Съюза на писателите и проведе първата национална конференция на съюза. Гостите на конференцията от Съветския съюз — Иля Еренбург и Алексей Сурков — покани една вечер у дома си; покани и мен. Мансардното жилище, украсено с картини от Донка Кон-

стантинова, приятно напомни на Еренбург живота му в Париж, където и Константинов беше живял, и разговорът доби приятно интимен, приятно сантиментален характер за живота в Париж, за живопис, за литература. С Еренбург станаха отпосле доста близки, пращаха си подаръци, поздравя.

Революционното литературно време след Девети септември отмина незабелязано шестдесетгодишнината на Николай Лилиев и по мое предложение ние чествувахме 65-годишнината му, в негово присъствие, в интимен кръг у Константинови, като прочетохме той и аз своите писма до Лилиев. (Константинов и Лилиев бяха вече възстановили добрите си отношения.) Същото направихме и при 60-годишнината на Константинов. Писмото ми до Константинов при чествуването му беше написано наивно искрено и може би още оттогава се появиха първите пукнатини на дружбата ни.

След Девети септември Константинов можеше да бъде спечелен, мисля, с повече внимание. Но такъв жест не се направи. Помня, когато през купонната система му бяха предложени със закъснение допълнителни купони, той се отказа от тях — достатъчни им били обикновените купони.

Той беше човек с висок, сигурен литературен вкус. Пръв писа за таланта на Х, пръв забеляза У, най-добре оценил Z. Но понякога проявяваше и пристрастие, ексцентричност в оценките си. Отричаше определено талантливи хора. Или ще каже — да речем, — че „Записките“ на Захари Стоянов са по-хубави от „Под игото“. Неизменни останаха чувствата му на уважение към Димитър Подвързачов, когото обичаше да нарича „Бащата“. И като човек, и като поет го ценеше високо; като поет го поставяше дори над някои от нашите първи поети. На Светослав Минков пък гледаше малко нещо като на съчинител. Когато му казах, че Минков харесал и нарекъл някакъв разказ „гоголевски“, отсече: „Той никога не може да напише такъв разказ.“ Направи ми впечатление, че много високо оцени Егзюпери още преди да беше така нашумял дори в самата Франция — държеше снимката му, от вестник, на бюрото си. Също така много високо ценеше и Иван Бунин — смяташе го за по-голям от Чехов. Струва ми се, че с първия го сродяваше „отговорността“, а с втория — патосът.

Беше вече издал при издателство „Хемус“ книгите си: „По земята“, „Трета класа“, „Ден по ден“, „Седем часа сутринта“. Една вечер се оплака, че пишел някакъв нов разказ, но нещо не вървяло. „Кой те пък заставя — рекох си, — та си седнал да се мъчиш?“ И го изоставих. И оттогава не написа разказ. Владимир Василев не ценеше излезлите му книги с разкази при „Хемус“. „Четох ги! Е, какво толкоз!“ А ходел бил с дигната глава, важно. . .

Като читател аз високо ценях някои негови къси разкази, очерци, пътеписи, преценки. И веднъж му казах защо не напише книга със спомени, с преценки и че това ще му бъде най-хубавата книга. Не знам дали от тая „намеца“ му стана много приятно, но — така или иначе — той написа „Път през годините“. Много искаше да я прочета още в ръкопис. Каза ми, че я чел Владимир Василев — бяха се сдобрили вече — и я харесал, но искал и аз да я прочета. И досега не мога да си простя, че не можах да я прочета! Време ли не съм имал? И как съм отлагал, с какви очи съм отлагал, и до днес не мога да си обясня. Понякога човек сам за себе си е загадка.

Всяко оригинално творчество — малко или голямо — има своите основни черти, които му дават физиономия. Основните черти, които дават физиономия на творчеството на Константин Константинов, са националното или по-точно патриотичното, патетичното, миниатюрното, провинциалното — той е отглас в Сливен, той е преживял националните катастрофи на Балканската и Първата световна война, той е отглас в следосвобожденско учителско семейство. Много харесвах кратките му разкази: „Градчето“, „Панаирът“, „Ниагара“, „Човешка душа“, „Черните“ и пр. . . Но, както става понякога, и той не се задоволи с тях, а търсеше да се осъществи и в психологически сюжети, и в сюжети из големия живот в Париж. Чудно е, че той ценеше „сухия“, съдържан, естествен език, а неговият е пищен, разкрасен, „направен“. Харесваше автори „сухи“, реалисти, а той е патетичен, романтичен, малко литературен. Най-хубавите му творби са сбитите, кратките, а той харесваше у другите „подробните“. Веднъж сестра му каза за един разказ: „Хубаво, ама много пък подробно бе!“ А той: „Аз така харесвам.“ Всеки пожелава това, което му липсва.

Константинов имаше вкус към парадното, представителното, аристократичното, официалното.

Издателство „Български писател“, където бях редактор, взе да издава в шест тома Гогол. Константинов беше един от преводачите му. При първия ни разговор аз му направих някои езикови бележки, особено из битовия живот. Възможно е да съм прекалил, защото на следния път той пожела друг да му бъде редактор. Аз не съм бил разбирал от език. Засегнат, прочитирах малко изменено евангелието: „Прости им, защото те не знаят какво говорят.“ „Колкото ти си Христос, толкова е вярно това, което казваш“ — беше остроумният му отговор; на другия ден се извинихме. Той беше човек малко рицарски настроен, честлюбив, горд, рязък. Когато беше ядосан нещо, казваше: „Като ми кипне келя!“ Или цитираше Ботев: „Но себе си, брате, губя — тия глупци като мразя!“ Той стоеше „настрана“ — аз се активизирах в Съюза на писателите и това го дразнеше. Аз издадох повестта си „Йов“ — той беше черковно настроен. И посещенията у тях заредяха. За една моя статия, която се хареса от мнозина, каза: „Не си казал кой знае какво, но си го казал добре.“ Една вечер пък премълча някакъв литературен успех, на което аз реагирах: „Завистта хвали, като премълчава.“ У него идваше някакъв роднина — черковник, който се опитваше да ме иронизира. И незабелязано срещите ни преставаха. Бяхме, както той бе се изразил, само на „кимане с глава“, когато се срещнем по улиците. Това ми тежеше. Аз бях му задължен, той ми импонираше — това беше човек с опит, с натрупана интелигентност, с достойнство; имаше наистина добри чувства към моите литературни опити. И се постарях чрез общ познат да се „сдобрим“. „Рано е още“ — беше отговорът на „парламентьора“. И така си остана до края на почтения му живот. За което горчиво съжалявам.